

NATHANAEL NEACȘU

„RĂMÂNETI
ÎNTEMEIAȚI ÎN CREDINȚĂ”

*

PERSOANĂ ȘI COMUNIUNE
ÎN TEOLOGIA SFÂNTULUI
DUMITRU STĂNILOAE

DOXOLOGIA
Iași, 2024

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	9
ABREVIERI	11
INTRODUCERE	13
I. PENTRU O SINTEZĂ ISTORICO-DOCTRINARĂ A NOȚIUNII DE „PERSONĂ”. ASPECTE PRECREȘTINE, SCRIPTURISTICE ȘI PATRISTICE	23
1.a. Înțelesuri precreștine ale termenului <i>πρόσωπον</i>	24
1.b. Termenul <i>πρόσωπον</i> în Vechiul și în Noul Testament	27
1.c. Istoria doctrinară a dezvoltării și definirii termenului <i>πρόσωπον</i>	31
1.d. Fundamente patristic-teologice ale învățăturii creștine despre <i>πρόσωπον</i>	34
II. PERSONĂ ȘI REVELAȚIE. REVELAȚIA DUMNEZEIASCĂ – TEMEI AL COMUNIUNII PERSONALE ÎNTRE CREAT ȘI NECREAT	41
2.a. <i>Persoana</i> sau manifestarea și trăirea ființială a dumnezeieștii Revelații	44
2.b. <i>Persoană</i> și <i>Revelație</i> din perspectiva actului creator dumnezeiesc	50
2.c. Revelația sinaitică sau „numele” Persoanei dumnezeiești: „Eu sunt Cel ce sunt” (Ieș. 3, 14)	57
2.d. Revelația Persoanei în Iisus Hristos – temei al comuniunii dintre persoane	63
III. DUMNEZEIREA TRIIPOSTATICĂ – SFÂNTA TREIME CA PLINĂTATE A COMUNIUNII PERSONALE	73
3.a. <i>Persoana dumnezeiască</i> – Realitate transcendentă, infinită și apofatică	74
3.b. Iubirea dumnezeiască, temei al comuniunii Persoanelor Sfintei Treimi	81
3.c. Dumnezeu Sfânta Treime sau despre „ființă” și „ipostas”	87
3.d. Comuniunea și relațiile ipostatice de principiu în sânul Sfintei Treimi	98

IV. FIINȚA UMANĂ – PERSOANĂ CREATĂ CU SENS COMUNIONAL VEȘNIC

4.a. Persoana umană, complexitate și unitate/unicitate ființială	105
4.b. Persoana umană ca existență „după chipul” lui Dumnezeu	109
4.c. Dimensiunea apofatică a persoanei umane	113
4.d. Despre „ființă” și „ipostas”. Deoființialitate umană, persoană și comuniune	116
4.e. Persoana umană ca alteritate și comuniune	123
4.f. Calitatea dialogică a persoanei umane	130
4.g. Consecințele căderii lui Adam asupra unității ființiale a persoanei umane.....	134

V. OMUL ȘI COSMOSUL. O ABORDARE UNIVERSAL-COSMICĂ A PERSOANEI UMANE

5.a. Interdependența dintre cosmos și persoana umană	137
5.b. Cuprinderea cosmosului în persoana umană	138
5.c. Relațiile dialogice dintre persoanele umane și Persoanele treimice în planul creației	146
5.d. Legătura directă dintre raționalitatea persoanei umane și cea a cosmosului	149
5.e. Participarea persoanei umane la realitatea cosmică materială	154
5.f. Episodul căderii și perspectiva restaurării cosmosului și a persoanei umane	159

VI. IISUS HRISTOS SAU TEMEIUL THEANTHROPIC AL COMUNIUNII PERSONALE ÎNTRE DUMNEZEU ȘI OM

6.a. Iisus Hristos – Centrul ființial al firii umane ipostaziate	163
6.b. Întruparea lui Dumnezeu Cuvântul și taina persoanei umane	167
6.c. Unirea cea după <i>Ipostas</i> , temei al comuniunii persoanei umane cu Persoanele Sfintei Treimi	175
6.d. Realizarea restaurării ființiale a persoanei umane în Persoana lui Iisus Hristos	181
6.e. <i>Persoană și comuniune</i> din perspectivă hristologică	183

VII. PERSOANA UMANĂ ÎN TAINA ȘI ICONOMIA SFINȚITOARE A BISERICII

7.a. Persoana umană și taina Bisericii	188
7.b. Fundamentul ecclesial al îndumnezeirii omului ca persoană	196
7.c. Actualizarea persoanei umane ca existență catholică în Biserică	201
7.d. Dimensiunea sacramental-liturgică a persoanei umane	209
7.e. Perspectiva eshatologică a persoanei umane	213
7.f. Moartea, judecata „particulară” și „generală” sau <i>teleologia</i> persoanei umane	216

CONSIDERAȚII FINALE	221
FINAL CONSIDERATIONS	225
CONCLUZII	229
CONCLUSIONS	231
ANEXĂ	233
BIBLIOGRAFIE	241
INDEX TERMENI	261
INDEX AUTORI	265

Nathanael Neacșu este preot ortodox, monah și cadru didactic al Facultății de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” a Universității „Al. Ioan Cuza” din Iași. Este autorul mai multor lucrări de teologie, dintre care menționăm: *Conștiință dogmatică și viață duhovnicească: experiența și moștenirea teologică a Sfântului Sofronie Saharov*, Editura Doxologia, Iași, 2023; „La synodalité épiscopale, le primat et l’assemblée des fidèles au service de l’unité de l’Église – une perspective théologique orthodoxe”, în (eds.) Peter Bouteneff, Michael Stavrou, Ioan Tulcan, *Primacy and Primacies in the Church*, „Aurel Vlaicu” University from Arad House Editing, 2018, pp. 48-63; „Η θεολογική γνωσιολογία ως θέωση κατά τὸν Γρηγόριο τὸν Παλαμά”, în *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης (Synthesis)*, Τεύχος, 2019, volume 8 (1), pp. 224-243; „Theology in the spiritual experience and thought of St. Sophrony (Sakharov) the Athonite”, în *International Journal of Orthodox Theology*, 11:2 (2020), pp. 72-101; „The perfection of man from a religious phenomenological and Christian theological perspective”, în *European Journal of Science and Theology*, June 2021, Vol. 17, no. 3, pp. 115-123; „Symbols and Sacraments from Christian and Religious Phenomenological Perspectives”, în *Hermeneia. Journal of Hermeneutics, Arts, Theory and Criticism*, Issue no. 27, 2021, pp. 273-283; „Man as individual and communitarian being. A theological perspective from Fr. Dumitru Staniloae and St. Sophrony Athonite (Sakharov)”, în *Studia Monastica*, 64 (1) 2022, pp. 67-81; „Open Sobornicity in Dumitru Stăniloae’s Theology-Christian Orthodox Creeds in the Context of Contemporary Ecumenical Relationships”, în *Religions*, 15, no. 1: 12, 2024.

CUVÂNT ÎNAINTE¹

„Rămâneți (*ἐπιμένετε*) întemeiați în credință” (Col. 1, 23) poate fi mai mult decât un sfat pastoral de tip apostolic. Îndemnul paulin ar avea în vedere unul dintre principiile importante ale vieții creștine, și anume explicitarea și asumarea organică a dogmelor Bisericii. În interpretarea patristică, termenul *ἐπιμένω* al originalului grecesc dorește să sublinieze stăruința, perseverența și insistența cu care suntem chemați să cercetăm, să ne aprofundăm și să creștem în tainele credinței. Apostolul nu îndeamnă doar la consecvență și întărire în credință, ci și la o întemeiere a ei, la o adâncire în temeiurile ei (*τεθεμελιωμένοι*)². În acest sens, viața cea după Dumnezeu este prezentată ca familiaritate, înrădăcinare și devenire neclintită în Iisus Hristos sau în credința predată de Domnul Iisus Hristos prin Revelație (Iuda 1, 3; I Tim. 3, 16)³. Acesta este un proces complex și anevoios. În planul acestei adânciri și dezvoltări în credință ne dorim să se poată înscrie și lucrarea de față.

Din ansamblul amplu al realităților de credință cuprinse în doctrina creștină, am ales să ne oprim atenția asupra tainei *persoanei*. Lectura teologică contemporană a Tradiției accentuează și evidențiază, în ultima perioadă, realitatea persoanei, fie a celei dumnezeiești, fie a celei omenești, ca temei de credință ultim al existenței. În secolul trecut taina persoanei a fost intens analizată și cercetată. Aceasta s-ar putea datora atât actului necesar de receptare a

¹ Volumul de față reprezintă varianta lărgită, revizuită și îmbunătățită a lucrării cu titlul: *Πρόσωπο και κοινωνία στην θεολογία του π. Δημητρίου Στανιλοάε* (Collecta Academica XX, Ostrakon Publishing, Thessaloniki, 2015), publicată ca urmare a susținerii în cadrul Facultății de Teologie din Tesalonic a tezei de doctorat cu același titlu.

² ΑΓ. ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΡΙΚΚΗΣ, *Υποθέσεις τῆς πρὸς Κολασσαεῖς Ἐπιστολῆς*, PG 119, 24D.

³ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, *Εἰς Ἐπιστολὴν πρὸς Κολοσσαεῖς*, 95, 889D; ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς Ἐπιστολὴν*, PG 62, 326 AB.

Revelației dumnezeiești în fiecare context istoric, cât și provocărilor pe care le întâmpină ființa umană în planul identității sale spiritual-teologice. Tendințele negative și chiar ofensiva directă la adresa omului l-au determinat pe acesta să se adâncească, după putință, în taina existenței sale. În urma aprecierilor și concluziilor teologice pe temă – parte din ele surprinse în analiza de față – ar reieși că *persoana* este mai mult decât o însușire și calitate a ființei; ea ar fi mai degrabă condiția ființială prin excelență sau subzistența concretă a unei firi rațional-inteligibile, de sine conștientă.

În pofida concentrării și preocupării cu privire la taina persoanei, dezbaterea referitoare la acest subiect rămâne încă deschisă. Fără doar și poate că profunzimea realității vizate și contextul istoric socio-uman foarte instabil pot fi dintre motivele pentru care *persoana* își așteaptă încă definirea și articularea teologică finală. În acest context s-ar putea înscrie și cercetarea prezentă care încearcă o abordare a *persoanei* din perspectiva moștenirii creatoare a Teologului și Sfântului Mărturisitor român Dumitru Stăniloae⁴.

Pentru Sfântul Dumitru Stăniloae, existența – în ansamblul ei – și teologia – în special – sunt determinate fundamental de realitatea persoanei înțeleasă ca relație și identitate de sine în comuniune. Acest temei definește ființial persoana umană, chemată să subziste în unire de viață cu Sfânta Treime și cu semenii. Cu titlu axiomatic, Sfântul Dumitru Stăniloae consideră *persoana* a fi rațiunea ultimă a lumii create, iar comuniunea rațiunea ultimă de a fi a *persoanei*. Această percepție teologică a constituit suportul principal al analizei propuse între copertile acestui volum.

Nădăjduim ca lucrarea prezentă să contribuie fie și în parte la deslușirea tainei persoanei, adică a omului zidit ca persoană și a lui Dumnezeu ca Treime de Persoane, cu atât mai mult cu cât doar din perspectiva persoanei ființa umană poate participa conștient la comuniunea dumnezeiască a Persoanelor Sfintei Treimi și, prin aceasta, la comuniunea cu toate făpturile personale create și cu întreaga creație.

Autorul

⁴ Teologul și Preotul Profesor Dumitru Stăniloae (1903-1993) a fost canonizat și trecut în rândul Sfinților Mărturisitori de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în ședința de lucru din data de 11-12 iulie 2024.

III. DUMNEZEIREA TRIPOSTATICĂ – SFÂNTA TREIME CA PLINĂTATE A COMUNIUNII PERSONALE

Persoană și comuniune în sens absolut se poate identifica doar în Sfânta Treime. Acest lucru se întemeiază pe faptul că Persoanele dumnezeiești ipostaziază în chip personal și comunitar desăvârșit și absolut Ființa dumnezeiască¹. *Persoană și comuniune* desăvârșită se explică și prin aceea că Persoanele Sfintei Treimi sunt Realități dumnezeiești absolut transcendente, infinite și apofatice. Aceste atribute definesc, atât cât se poate, modul dumnezeiesc personal de a fi al Persoanelor dumnezeiești și principiile ce stau la baza comuniunii dumnezeiești absolute.

În conștiința teologică ortodoxă, Persoanele dumnezeiești co-ființează într-o Treime (*Τριάδα ὁμοούσιος*) dumnezeiască de Persoane în care Se împărtășesc Una de Cealaltă într-o comuniune desăvârșită. Sfântul Grigorie Teologul numește această comuniune a Persoanelor dumnezeiești *symfyia*², iar Sfântul Dumitru Stăniloae – „structura supremei iubiri”³. Mai mult decât atât, dincolo de faptul că Dumnezeu ființează în comuniune absolută ca Treime de Persoane, Acestea, în acord cu firea dumnezeiască, Se întrepatrund Una în Cealaltă și Se deosebesc potrivit cu calitățile și însușirile Lor ipostatice, netransmisibile: Tatăl este *principiu unic nenăscut*, Fiul este *născut* din Tatăl, iar Duhul Sfânt este *purces* din Tatăl. Această condiție a perihorezei, dar și a deosebirii ipostatice

¹ TD-I, p. 86.

² Termenul συμφύια, care se traduce prin *împreună-unire, îmbinare, co-ființare, concreștere*, este folosit de Sfântul Grigorie Teologul în următorul text: „τριῶν ἀπειρώων ἀπειρον συμφύϊαν, Θεὸν ἕκαστον καθ’ ἑαυτὸν θεωρούμενον, ὡς Πατέρα καὶ Υἱόν, ὡς Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, φυλασσομένης ἑκάστω τῆς ιδιότητος”. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΣ, *Eiς τὸ Ἅγιον Βάπτισμα, Λόγος Μ’, ΜΑ*, PG 36, 417BC.

³ STLI, p. 31.

ce definește fiecare Persoană dumnezeiască constituie felul de a fi și modul în care Fiecare Persoană Se manifestă personal și relațional în raport cu Celelalte Două Persoane. Însușirile ipostatice netransmisibile se referă la realități dumnezeiești care întemeiază, susțin și asigură unitatea, comuniunea perihoretică și identitatea neconfundată, dar și particularitatea neschimbată și veșnică a celor Trei Persoane dumnezeiești.

Plecând de la aceste fundamente teologice, în acest capitol vom încerca să prezentăm taina dumnezeieștii Persoane⁴ din perspectiva ipostaticității și a comuniunii simultane a Sfintei Treimi. Biserica a păstrat experiența a ceea ce Părinții primelor secole creștine au numit *theologia*⁵, adică definirea misterului Sfintei Treimi ca urmare a trăirii la nivel personal a Realității dumnezeiești. Lor le urmează, cât privește învățătura și experiența, și Sfântul Dumitru Stăniloae.

3.a. Persoana dumnezeiască – Realitate transcendentă, infinită și apofatică

În concepția lui Vladimir Lossky, Revelația Persoanei dumnezeiești se identifică cu Revelația Sfintei Treimi Însăși⁶. O abordare

⁴ P. Tillich evidențiază faptul că termenul *persoana* pentru Dumnezeu a fost considerat eretic în Evul Mediu. Până atunci termenul grecesc nu se dezgolisese de înțelesul lui elenistic de factură culturală, și chiar lexicală (*caracteristică, însușire, mască*). Termenul folosit cu aceste sensuri trimitea la erezia unitariană a unei singure Ființe dumnezeiești care Se exprimă în trei moduri (πρόσωπον) diferite. Paul TILLICH, *A History of Christian Thought...*, p. 190. Acest fapt însă nu este conform cu tradiția teologică creștină, după cum am arătat în primul capitol al lucrării.

⁵ Aici termenul de *theologie* ține de terminologia specifică limbajului patristic și teologic al primelor secole creștine. În terminologia patristică doctrinară se face o deosebire între *theologie* și *iconomie*. *Theologia* privește existența personală treimică eternă a lui Dumnezeu, transcendența lui Dumnezeu și esența Lui, în timp ce *iconomia* privește relația lui Dumnezeu cu creația, acțiunea creatoare, proniatoare și mântuitoare a voinței lui Dumnezeu prin energiile divine necreate și prin Fiul lui Dumnezeu întrupat. Νίκου ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία. Β' Έκθεση της ὀρθόδοξης πίστεως*, Θεσσαλονίκη 1985, pp. 87-100.

⁶ Cf. Olivier CLEMENT, *Orient-Occident, Deux Passeurs: Vladimir Lossky et Paul Evdochimov*, Labor et Fides, Genève, 1985, p. 33.

a Persoanei în tărâmul dumnezeiesc presupune, așadar, abordarea Revelației cât privește Triunitatea Persoanelor dumnezeiești, comuniunea și infinitul de viață dumnezeiască ce definesc după putință taina Ființei Triipostative Absolute. Ca Adevăr revelat, Persoana dumnezeiască este deopotrivă Ființa absolut transcendentă și infinită⁷. Nu există vreun gol existențial în conștiința dumnezeieștii Persoane. Nici nu a existat, nici nu va exista vreo întrerupere cât privește ființialitatea Acesteia. Persoana dumnezeiască este o Ființă infinită, de Sine și prin Sine, fără de început și fără de sfârșit. Persoana dumnezeiască, după cum afirmă Sfântul Dumitru Stăniloae, este infinită, dar și transcendentă, „transcende chiar și infinitatea Ei însăși”⁸.

Transcendența ca atribut al Persoanelor Sfintei Treimi nu predetermină Persoana, ci Persoana determină transcendența ei⁹. Pe de altă parte, transcendența Persoanei este cea care *susține și garantează* infinitatea Ei. Transcendența și infinitatea sunt, așadar, realități simultane și interdependente în planul ființării dumnezeiești personale:

Numai Persoana transcendentă asigură o infinitate care nu e în continuitate de esență cu esența lumii sau cu a spiritului uman; ci e într-o continuitate posibilă prin har, prin participarea omului datorită bunăvoinței Persoanei dumnezeiești și a efortului ființei noastre¹⁰.

Dintr-o altă perspectivă, într-un mod mai presus de puterea noastră de percepție, Persoana dumnezeiască este transcendentă chiar și față de Ea Însăși, se depășește pe Sine în chip infinit. Astfel se poate susține deschiderea infinită a lui Dumnezeu spre om, precum și neîncetata dinamică spre comuniune a persoanelor. Cele două atribute, transcendența și infinitatea, fac

⁷ O astfel de concepție întâlnim și la Sfântul Sofronie Saharov. Sofronie SAHAROV, *Vom vedea pe Dumnezeu precum este*, p. 271: „Persoana-Ipostasul în Ființa Dumnezeiască nu poate fi un principiu limitativ”.

⁸ TD-I, p. 87; TD-I, p. 86: „Dumnezeu nu este esența lumii, sau a spiritului uman; El este transcendent acestora, pentru că este necreat, iar acestea sunt create”.

⁹ TD-I, p. 86: „Transcendența Sa e asigurată de caracterul Său de Persoană, capabilă să fie deasupra unei infinități care nu e ea însăși Persoană”.

¹⁰ TD-I, p. 86.

parte din temeiurile importante ce asigură taina comuniunii între persoane, la nivel creat și necreat.

Transcendența Persoanei dumnezeiești este legată de faptul că Aceasta este în chip ființial Absolutul de/în Sine, nedeterminată de nimeni, ființează de/în Sine. Persoana dumnezeiască este o Realitate mai presus de fire, nu există ceva exterior Ei care să O definească sau să O circumscrie. Întrucât Persoana nu se definește din afara Ei, ci subzistă ca Ființă infinită, Persoana dumnezeiască va depăși veșnic subzistența Ei prin Ea Însăși¹¹. Transcendența Persoanei dumnezeiești plasează taina persoanei în general deasupra concepțiilor metafizice conceptual-filosofice pe temă. Acest lucru se întemeiază pe faptul că Persoana nu reprezintă o idee înaltă despre Ființă, ci Ea, ca Ființă Personală de Sine, Se manifestă în chip suprafiresc în chipul comuniunii unei Persoane dumnezeiești cu Alte Două Persoane Absolute. Numai astfel Persoana dumnezeiască se depășește veșnic pe Sine Însuși. În acest sens, Sfântul Dumitru Stăniloae afirmă:

[...] Persoana însăși e un abis nedeterminat de nimic, dar abisul acesta n-are numai caracterul unei libertăți nedeterminate, ci și al unui suport, sau al unui Subiect al ei [...]. Abisul Persoanei nu e nici numai o libertate fără Subiect, nici numai un Subiect deosebit de libertate, ci e Subiect liber, izvor de libertate [...]. Pe lângă aceasta, Ea nu trăiește numai ca un abis monopersonal, ci ca abis comun al Altor două Persoane, desăvârșit libere și Ele în comunicare desăvârșit liberă¹².

Prin urmare, Dumnezeu ca Persoană este transcendent și infinit întrucât este Ființă de Sine subzistentă¹³. Însă ca Ființă de Sine subzistentă nu dorește să ființeze suficient de Sine, ci dorește să comunice atât chipul existenței Sale, cât și darurile Sale dumnezeiești treimice. Astfel se poate explica de ce dumnezeiasca Persoană nu este numai o Realitate prin Ea Însăși, ci subzistă în comuniune absolută cu Alte Două Persoane¹⁴. Așadar, Dumnezeu

¹¹ Acesta este Sursa libertății desăvârșite a persoanei umane.

¹² STDO, pp. 273-274.

¹³ STLI, p. 21; K. BERGER, *Towards a Theological Gnoseology...*, p. 161.

¹⁴ TD-I, p. 111: „Dar Dumnezeu nu ar avea ce face cu existența de Sine dacă nu ar avea totuși nici o posibilitate să o primească sau să o comunice”.

cel transcendent și de Sine subzistent se poate înțelege doar din perspectiva unei comuniuni dumnezeiești a Persoanelor Sfintei Treimi, comuniune de tip perihoretic.

Cât privește infinitatea Persoanei dumnezeiești, aceasta este o consecință a infinității treimice și personale a dumnezeieștii supraființări¹⁵. Mai mult decât atât, Infinitatea este urmarea comuniunii absolute dintre dumnezeieștile Persoane ale Sfintei Treimi, iar nu contrariul:

Infinitatea e ambianța lui Dumnezeu, prin care Se face accesibil, sau Se comunică făpturilor ajunse la unirea cu El ca Subiect suprem. Dumnezeu ca Subiect suprem, sau ca comuniune treimică de Subiecte, e deasupra infinității întrucât e suportul și sursa ei¹⁶.

Dumnezeu ca Persoană este infinitul desăvârșit pentru că este comuniune desăvârșită de Persoane¹⁷. Infinitatea ține de Persoană, ca Realitate concretă a Ființei, manifestată deplin în comuniune dumnezeiască absolută. Comuniunea dintre Persoanele dumnezeiești pe seama Ființei este sursa infinității, iar deplinătatea infinității și a comuniunii asigură comuniunea veșnică dintre persoana umană și Dumnezeu ca Ființă triipostatică¹⁸.

Infinitatea absolută presupune Trei Persoane dumnezeiești. Această infinitate a celor Trei Persoane dumnezeiești se extinde și întemeiază infinitatea comuniunii dintre om ca persoană și Persoanele treimice. În temeiul comuniunii dumnezeiești ca Treime de Persoane, persoanele umane participă la taina lui Dumnezeu care se exprimă în chip neîncetat în forme infinite și complexe. Persoanele umane participă la marea taină a lui Dumnezeu ca Treime de Persoane, adică la taina comuniunii infinite dumnezeiești, întrucât Fiecare dintre Persoanele Sfintei Treimi este infinită în comuniune absolută cu Celelalte Două¹⁹.

¹⁵ TD-I, p. 115: „Supraesența divină este izvorul infinității. Iar esența divină este ipostaziată, dar ipostaziată în mod treimic. Astfel infinitatea ei ține de acest caracter întreit personal al supraesenței divine”.

¹⁶ TD-I, p. 117.

¹⁷ TD-I, p. 124: „Dumnezeu este etern, pentru că nu există la El o depășire a comuniunii realizate, spre o alta mai deplină”.

¹⁸ CND, p. 143.

¹⁹ CND, pp. 229-230.